

ƏMƏK MƏHSULDARLIĞININ YÜKSƏLDİLMƏSİNDƏ İNSAN KAPİTALININ ROLU

Hüseyn HÜSEYNOV

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, Bakı, Azərbaycan

Elnur İBRAHİMOV

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, Bakı, Azərbaycan

Giriş

İnsan kapitalı bəzi ədəbiyyatlarda "işçi qüvvəsinin istifadə etdiyi bacarıq və resurs və ya onun aktivi kimi qəbul edilən bacarıqlar" anlayışı kimi qəbul edilirdi. Bu, o deməkdir ki, insanlara (məsələn, təhsil, səhiyyə) hələ uşaq yaşlarından yatırılan investisiyalar onların gələcəkdə məhsuldarlığının artırılmasına xidmət etmiş olacaqdır. Başqa sözlə desək, ilk dövrdə insan kapitalı dedikdə, insana sərf edilən investisiya başa düşülürdü (Oyeranti,2000). Sonradan anlayış genişləndirildi, bura insanın istehlak xərcləri - ailəsinə çəkilən xərc, təhsil, səhiyyə xərcləri, mədəni tələbləri aid edilməyə başlandı.

İnsan kapitalı istehsal prosesinin əsas hərəkətverici amilidir, ictimai təkrar istehsal isə geniş, xalq təsərrüfatı nöqtəyi-nəzərindən məhsul istehsalının yenidən başlanılması və bu kapitalın özünün təkrar istehsalıdır. A.Smit yazırdı ki, "faydalı iş istehsalının artımı hər şeydən əvvəl işçinin çevikliyinə və bacarığının yüksəldilməsindən, ondan sonra isə işlətdiyi maşın və alətlərin

təkmilləşdirilməsindən asılıdır". O, hesab edirdi ki, əsas resurslar maşın və başqa alətlərdən, tikililərdən, torpaqdan və "əhalinin və cəmiyyət üzvlərinin əldə edilmiş faydalı bacarıqlarından" ibarətdir. O, qeyd edirdi ki, "bu cür bacarıqların əldə edilməsi bacarıq sahibinin tərbiyəsi, təlimi və ya şagirdliyi dövründə təkmilləşməsi zamanı xərc tələb edir, bu bir növ onun şəxsiyyətini reallaşdıran əsas kapitalı təşkil edir" (Romer,1990).

Daha sonralar insan kapitalı dedikdə insanın cəmiyyətdə özünü tam realizə etmək və cəmiyyətin imkanlarından tam istifadə etmək üçün insanın biliyinin, bacarığının, əlaqələrinin, peşəkarlığının cəmi kimi xarakterizə edilməyə başlandı. İnsan kapitalı əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsində, iqtisadi artımın stimullaşdırılmasında, müxtəlif sektorlarda rəqabətqabiliyyətliliyin artırılmasında müstəsna rola malikdir. Bununla yanaşı, insan kapitalının formalaşması təhsilin hər bir səviyyəsində daha keyfiyyətli və müasir bacarıqların öyrədilməsi ilə zəngin olan sistemin formalaşmasını zəruri edir.

Azərbaycanda insan kapitalının inkişafı sosial siyasətin əsas prioriteti kimi

Ölkəmizdə yoxsulluğun azaldılması və insan kapitalının inkişafının təmin edilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Neft və qaz gəlirlərinin idarə olunması üzrə uzunmüddətli Strategiya"da Neft və qaz gəlirlərindən istifadənin əsas istiqamətləri kimi məhz "insan kapitalı"nın inkişafı (yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması (o cümlədən xarici ölkələrdə), kadrların professionalıq səviyyəsinin artırılması) göstərilmişdir (6). Bununla yanaşı, "2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı"nın əsas strateji hədəflərində insan kapitalının inkişafı və sosial tərəqqi əsas prioritet olaraq müəyyən edilmişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı" (5) məqsədi də ölkədə rəqabət qabiliyyətli iqtisadi sistemin formalaşdırılması və davamlı inkişafın təmin edilməsi baxımından ölkənin müasir tələblərə cavab verən kadrlara ehtiyacının ödənilməsi və yüksək ixtisaslı insan resurslarının formalaşdırılması olmuşdur.

Eyni zamanda, "Azərbaycan 2020: Gələcəyə Baxış" İnkişaf Konsepsiyasının əsas prioritet istiqamətlərində iqtisadi artımın və sosial rifahın yüksəldilməsi üçün insan kapitalının vacibliyi, o cümlədən ölkədə əhalinin keyfiyyətli səhiyyə və təhsil xidmətləri ilə təmin edilməsi və bu xidmətlərin müxtəlif sosial qruplar, o cümlədən aztəminatlı ailələr və yoxsul vətəndaşlar üçün əlçatanlığı əsas strateji xətt olaraq ön plana çəkilir (2). Bundan əlavə, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2013-cü il 24 oktyabr tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası həyata keçirilmişdir. Strategiyanın reallaşdırılması nəticəsində təhsilin məzmununun,

kadr hazırlığının, təhsili idarəetmə sisteminin və təhsil infrastrukturunun qabaqcıl beynəlxalq təcrübəyə və Azərbaycanın inkişaf konsepsiyasına uyğun yenidən qurulmasına imkan verərək, ölkədə biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatın bərqərar olmasına, informasiya cəmiyyətinin təşəkkülünə və ölkənin davamlı inkişafının təmin edilməsinə dəstək göstərmişdir (Məhərrəmov, 2018).

Bundan əlavə, 2016- ci il 6 dekabr tarixində təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsinin 3-cü Strateji hədəfi məhz İnsan kapitalının inkişaf etdirilməsinə istiqamətləndirilmişdir(3). Yol Xəritəsində İnsan kapitalı əmək məhsuldarlığının artırılmasında, dayanıqlı iqtisadi artımda, istehsal və xidmət sektorlarının rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsində və ölkənin global bazarlara inteqrasiyasında həlledici rol oynadığı qeyd edilir. Buna nail olmaq üçün təhsilin bütün pillələrində keyfiyyətin yüksəldilməsi, təlimlər vasitəsilə işçilərin bilik və bacarıqlarının inkişaf etdirilməsində fasiləsizliyin təmin edilməsi, ixtisaslı kadr hazırlığının əmək bazarının tələblərinə uyğunlaşdırılması, şirkətlərin araşdırma və təkmilləşdirmə sahəsinə investisiya qoyuluşunun stimullaşdırılması, mövcud insan kapitalından səmərəli istifadə edilməsi tələb olunduğu əks olunmuşdur. Bunu əsas tutaraq, Azərbaycanda iqtisadiyyatın transformasiyası istiqamətində həyata keçiriləcək islahatların ayrılmaz tərkib hissəsi kimi, insan kapitalının inkişafında fasiləsizliyin təmin edilməsi, əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi və biliyin iqtisadi inkişafda rolunun artırılması ilə bağlı tədbirlərin dəstəklənməsi əsas hədəflər kimi müəyyən olunmuşdur.

Bundan əlavə, Peşə təhsili və təliminin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsinin 1-ci Strateji hədəfində işəgötürənlərin peşə təhsili və təlimi sistemində inteqrasiyasının inkişafı sayəsində görülmüş və gələcəkdə görülməli işlərin nəticəsində insan kapitalının inkişaf etdirilməsi əsas prioritet kimi müəyyən edilmişdir (<https://vet.edu.gov.az/az/content/14>). Ölkənin əmək qabiliyyətli əhalisinin məşğulluğunu təmin etmək məqsədilə qəbul edilmiş “Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyası” və onun həyata keçirilməsi üzrə 2 Dövlət Proqramının (2007-2010-cu illər və 2011-2015-ci illər üzrə) əsasında işçi qüvvəsinə olan tələbatın stimullaşdırılması və insan kapitalının inkişaf etdirilməsi istiqamətində bir sıra işlər həyata keçirilmiş və yeni qəbul edilmiş “2019- 2030-cu illəri üçün Azərbaycanın Məşğulluq Strategiyası” insan kapitalının inkişafında, məşğulluq və layiqli əməyin təminatında növbəti mühüm addımların atılmasına imkan verəcəkdir (4).

İnsan kapitalı və əmək məhsuldarlığı bir sıra yerli və xarici alimlərin əsərlərində əsas tədqiqat mövzusu olmuşdur. Alimlərlə yanaşı müxtəlif beynəlxalq təşkilatların tədqiqatçıları inkişafla bağlı illik məruzələrində insan kapitalının mövcud vəziyyəti və inkişaf perspektivləri ilə bağlı məsələləri müzakirə etmişdirlər. Xarici alimlərdən G.Mankiw, D.Romer, R.J.Barro, S.Amartya, G.S.Backer, F. Corvers, R.R.Nelson, A.B.Комарова, O.B.Павлюк, P.M.Ныпеев,

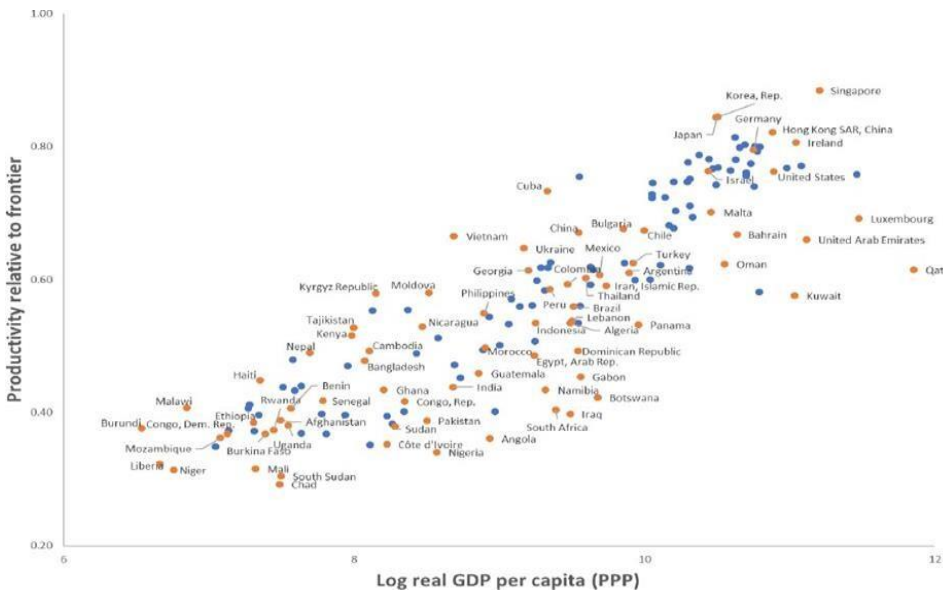
Azərbaycan alimlərindən Z.Səmədžadə, A.Məhərrəmov, Ş.Muradov, T.Quliyev, F.Mikayilov, R.Hüseynov, H. Şamilova (Məhərrəmov, 2018) və digərlərinin əsərlərində insan potensialının inkişafı, insan resurslarının idarə edilməsi, o cümlədən onun əmək məhsuldarlığının artırılmasına təsiri imkanları geniş formada təhlil edilmiş və bu istiqamətdə təkliflər verilmişdir.

Qeyd etdiyimiz kimi, alimlərlə yanaşı bir çox beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən hər il insan inkişafı və insan kapitalı ilə bağlı bir çox hesabatlar dərc edilir. Dünya Bankı tərəfindən hər il müxtəlif dünya ölkələri üzrə inkişafın müxtəlif komponentlərini (İnsan kapitalı, texnologiya, ömür boyu öyrənmək, iş qayıdış, sosial müdafiənin gücləndirilməsi, sosial inklüzivliyin artırılması təşəbbüsləri) özündə əks etdirən “Dünya İnkişaf Hesabatı” dərc edilir. Dünya Bankının 2018-ci ildə dərc etdirdiyi “İnsan Kapitalı İndeksi” (Human Capital Index) hesabatında 157 ölkə 5 göstərici (5 yaşa qədər yaşamanın mümkünlüyü, gözlənilən məktəb təhsili illəri, öyrənmənin keyfiyyət göstəricisi, yaşlanacaq insanların faizi (60 yaşa qədər yaşayacaq 15 yaşlıların payı), 5 yaşdan aşağı alçaq boylu olmayan uşaqların xüsusi çəkisi) əsasında qiymətləndirilmiş əhaliyə yatırılan investisiyaların ölkə iqtisadiyyatına verə biləcəyi məhsuldarlığı təhlil edilmişdir (18).

Qeyd edək ki, hesabatda İnsan Kapitalı İndeksi bu gün doğulan uşaqların 18 yaşına qədər əldə edə biləcəyi insan kapitalının həcmi ölçür. İndeks tam təhsil və tam sağlamlıq meyarı ilə müqayisədə gələcək nəsilin məhsuldarlığını ifadə edir. Aşağıdakı şəkildən Dünya Bankı tərəfindən 2018-ci il üçün hesablanmış bəzi ölkələrin insan kapitalının inkişafı ilə bağlı mövcud vəziyyətinə baxmaq mümkündür.

Şəkil 1. Müxtəlif ölkələrdə insan kapitalı göstəricisi

Mənbə: Dünya Bankının hesablamaları [18].



Qeyd edək ki, hesablamalara əsasən insan kapitalının ən aşağı müşahidə olunduğu ölkələr cənubi Sudan, Mali, Mozambiq, Liviya, Niger kimi ölkələr olduğu halda. ən yaxşı nəticələr Sinqapur, Yaponiya, Cənubi Koreya, Almaniya və bir sıra digər Avropa ölkələri olmuşdur. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, hesablamalarda əsas diqqət olunan göstəricilər, səhiyyə, təhsil və öyrənmənin keyfiyyəti, ömür uzunluğu olmuşdur. Buradan belə qənaətə gəlmək mümkündür ki, əvvəllər hesablanan insan inkişafı indeksindən fərqli olaraq artıq dünya ölkələrində kəmiyyət göstəriciləri deyil keyfiyyətin yoxlanılması və bu istiqamətdə təkmilləşdirilmələrin aparılmasının vacibliyi ön plana çəkilir.

İnsan kapitalı və insan inkişafı Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri (DİM) üzrə 2030 Gündəliyinin əsas istiqamətlərindəndir. Gündəlikdə qeyd edildiyi kimi, insan kapitalı iqtisadi dəyərin yaradılması məqsədilə əmək fəaliyyətini yerinə yetirmək qabiliyyətində cəmləmiş səriştələrin, biliklərin, sosial atributların, eləcə də yaradıcı təxəyyül kimi fərdi keyfiyyətlərin məcmusu kimi qəbul edilir. DİM üzrə 2030 Gündəliyində qeyd olunduğu kimi, Dayanıqlı insan inkişafı paradıqması insan həyatına verilən önəmdən irəli gəlir. Həm insan inkişafı, həm də dayanıqlı inkişaf həyatı ehtiyaclarının universallığını əks etdirərək indiki və gələcək nəsillərin inkişaf imkanlarından bəhrələnmək hüquqlarını bərabər sayır. DİM-lər üzrə Gündəliyin birbaşa və ya dolayı olaraq insan kapitalının inkişafına yönəlmiş məqsədlərinə əsasən aşağıdakıları qeyd etmək olar (19):

- *DİM 1 (Hər yerdə yoxsulluğun bütün formalarına son qoymaq);*
- *DİM 2 (Aclığa son qoymaq, ərzaq təhlükəsizliyinə və daha yaxşı qidalanmaya nail olmaq və dayanıqlı kənd təsərrüfatını təşviq etmək);*
- *DİM 3 (Bütün yaşlarda hamı üçün sağlam yaşayışı təmin etmək və sağlamlığı təşviq etmək);*
- *DİM 4 (Hamı üçün ayrı-seçkiliyə yol verilməyən və bərabər keyfiyyətli təhsili təmin etmək və həyat boyu öyrənmək imkanlarını təşviq etmək);*
- *DİM 8 (Davamlı, inklüziv və dayanıqlı iqtisadi artımı, tam və səmərəli məşğulluğu və hamı üçün layiqli iş imkanlarını təşviq etmək);*
- *DİM 9 (Möhkəm infrastruktur qurmaq, inklüziv və dayanıqlı sənayeləşdirməni təşviq etmək və innovasiyaları həvəsləndirmək);*
- *DİM 10 (Ölkələrin daxilində və arasında bərabərsizlikləri azaltmaq);*
- *DİM 12 (Dayanıqlı istehlak və istehsal modellərini təmin etmək);*
- *DİM 16 (Dayanıqlı inkişaf üçün dinc və inklüziv cəmiyyətləri təşviq etmək, hamı üçün ədalət məhkəməsinə çıxış imkanını təmin etmək və bütün səviyyələrdə effektiv, məsuliyyətli və inklüziv təşkilatlar qurmaq).*

Müasir dövrdə insan kapitalı anlayışı iki fərqli yanaşmada xarakterizə edilir. Bu yanaşmalardan biri Nelson-Felps, digəri isə Lukas yanaşmasıdır (Nelson, Phelps, 1966). Bu yanaşmalarda insan kapitalının iqtisadi artımın mühüm bir hissəsi olduğu və iki fərqli təsir yaratdığı qeyd edilir. Bunlardan biri insan kapitalının səviyyəsindən, digəri isə onun yığılması və yaxud akkumilasiyasından asılıdır. Nelson-Felps yanaşmasına görə artım insan kapitalına yatırılan sərmayə və ianələrdən asılıdır. Başqa sözlə desək, adambaşına düşən yüksək insan kapitalı tutumlu ümumi daxili məhsul özü ilə birlikdə yüksək innovasiya tutumlu iqtisadiyyatın və təhsilin yaranmasına şərait yaradır.

Qeyd etdiyimiz kimi, insan kapitalı ilə yanaşı əmək məhsuldarlığı da iqtisadi ədəbiyyatlarda və tədqiqatda tez-tez istifadə olunan termindir. Samuelson və Nordhaus məhsuldarlığı müəyyən bir çıxış göstəricisi kimi giriş indeksləri ilə müəyyən edir. Başqa sözlə, məhsuldarlıq riyazi və ya arifmetik termin olaraq xarakterizə edilir (Samuelson, Nordhaus, 2007). Burada istehsal olunan miqdar və ya kəmiyyət və istehsalda istifadə olunan resursların çəkisi arasındakı əlaqələr nəzərdə tutulur. Yəni məhsuldarlıq istifadə edilən resurslarla, istehsal edilən məhsulun arasında keyfiyyət meyarlarını ölçmək üçün istifadə edilə bilər.

Sharpa görə, əmək məhsuldarlığı ümumi məhsuldarlığın ölçülməsi üçün əsas istifadə edilən göstəricidir. Əmək əmsalı məhsuldarlığı yaşayış səviyyəsinin artım potensialını müəyyən edən əsas amildir, çünki adambaşına düşən gəlirlərin yüksək səviyyəsi işçi başına daha çox istehsal edilmiş məhsulla əlaqələndirilir (Sharpe, 2000).

Təlim -Təhsil sistemi ilə əmək bazarının inteqrasiyası

Məhsuldarlığa əsaslanan gəlir artımı modeli ilk növbədə tədqiqatçı alim Yoram tərəfindən insan əmək istehsalına dair məqaləsində verilmişdir. Məhsuldarlıq artımının əsas tərkib hissəsi təhsili başa vurduqda sonra işdə formal və qeyri- formal təlimin olduğu bildirilir. Yoramın modeli insan kapitalına sərmayə qoyuluşunda bir çox fərqlilikləri göstərir (Colombo, Stanca, 2008) :

- *Daha təhsilli insanlar işdə təlimə daha çox sərmayə qoyurlar;*
- *Müəyyən bir dövr ərzində təlimdə əhəmiyyətli dərəcədə iştirak edən insanların gələcəkdə təlimə cəlb olma ehtimalı daha çoxdur;*
- *Daha təhsilli və daha savadlı insanlar özləri ilə eyni səviyyədə işdə işləyənlərlə müqayisədə əlavə təhsilə və təlimə daha maraqlı olurlar;*
- *İnsan kapitalına tələbat artdıqda, işdə təlim və əlavə təhsilə də tələbat artır - ən azı qısa müddətli dövr üçün bu keçərli hesab edilə bilər. Nəticə olaraq, iş yerində və işdən kənar kurslarda təlimlərin tezliyi artmış olur.*

Qeyd etmək lazımdır ki, alimlərin də yanaşması insan kapitalı və əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsinin amilləri sırasında təhsil və təhsilə yatırılan investisiyaları əsas götürülməsini şərtləndirir (Artige,Nicolini 2006).

Nə üçün təhsilə və təlimlərə sərmayələr qoyulmalıdır? Qeyd edilən suala iki zaman dəyişənini əks etdirən bir model üzərindən baxmaq mümkündür. Bunun üçün insan kapitalına investisiya modeli təsvir edək və fərz edək ki, hər hansı bir fərdi şəxs göstərilən zaman dövründə işləyə və təhsilinə sərmayə yatıra bilər. Birinci variantda əgər iş seçilsə bu zaman W_1 və W_2 müvafiq olaraq birinci və ikinci dövrlər üzrə qeyri-sərmayeli əmək haqqı, ikinci variantda isə sərmayələrin seçildiyi halda bunun xərci C və bu halda sərmayeli əmək haqqı E_2 kimi qiymətləndirilir. Qeyd edək ki, burada r borcalmaq və ya əlavə sərmayə cəlb olunması üçün faiz dərəcəsini əks etdirir. Aşağıdakı qeyri-bərabərlikdən müqayisəni riyazi olaraq görmək mümkündür(Artige,Nicolini 2006).

$$\frac{\left(\frac{E_2}{w_2}\right) - 1}{1 + r} > \frac{C + w_1}{w_2} \quad (1) \quad (1)$$

Yuxarıdakı formuladan belə bir nəticəyə gəlmək mümkündür ki, təhsil və təlimlərə sərmayələr faiz dərəcələri və xərclər aşağı olduqda və geri veriləbilirliyi yüksək olduqda daha cəlbəedici olur. Lakin, burada diqqət edilən digər bir məqam təlimlərin və təhsilin işəgötürən tərəfindən təşkili və maliyyələşdirilməsidir ki, bu hallar bu modeldə nəzərə alınmamışdır.

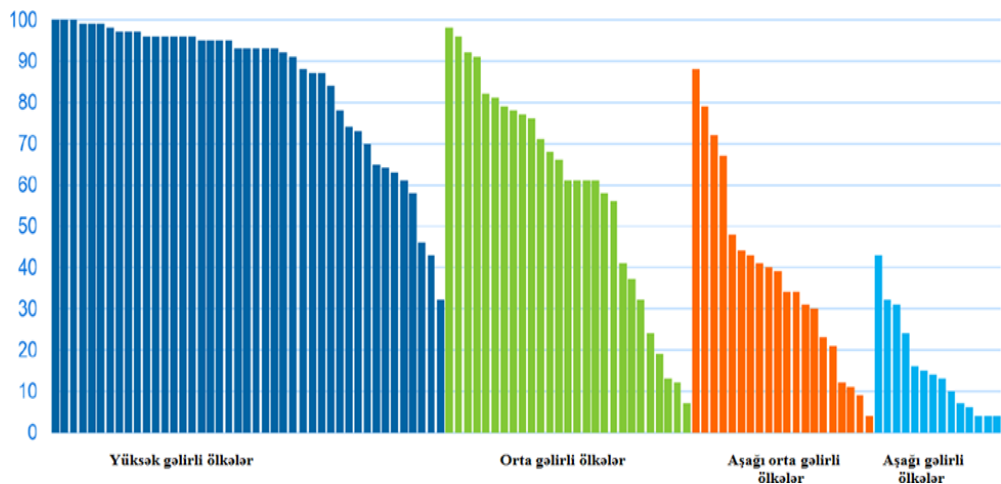
Lebedinski və Vandenberghe (2014) panel məlumatlarını istifadə edərək Belçikada firmanın səviyyəsində təhsilin əmək məhsuldarlığına təsirini qiymətləndirmişdir (Lebedinski, Vandenberghe,2014). Tədqiqata əsasən universitet və kollec bitirmiş işçilərin məhsuldarlıq göstəriciləri, daha sadə təhsil pilləsini bitirənlərlə müqayisədə yüksək olmuşdur. Tədqiqat daha yaxşı təhsilli şəxslərin daha çox qazanmaq və yüksək məhsuldarlıq vermək şansının olduğunu göstərmişdir. İnsan kapitalının əmək məhsuldarlığına təsirinin qiymətləndirilməsi üçün reqressiya analizindən istifadə edərək, təsir faktorlarını asılı dəyişən formasında qəbul etməklə qiymətləndirmə N.Ashgarın tədqiqatlarında aparılmışdır (Asghar, Danish&Rehman, 2017).

$$\ln LP = \beta_0 + \beta_1 \ln Age + \beta_2 \ln EDU + \beta_3 \ln TRAIN + \beta_4 \ln SWP + \beta_5 \ln WH + \beta_6 \ln FFP + \beta_7 \ln MW + \varepsilon \quad (2)$$

Tədqiqatda, əmək məhsuldarlığı (LP) əsas dəyişən kimi, yaş (Age), təhsil (EDU), təlimlər (TRAIN), ixtisaslı işçilər (SWP), iş saatları (WH), maliyyə iştirakçılığı (FP), menecerlərin əmək haqqı (MW) asılı dəyişən kimi götürülmüşdür. Tədqiqatdan da görüldüyü kimi, əmək məhsuldarlığına təsir edən amillər sırasında yaş, təhsil, ixtisaslı işçilər və təlimlər insan kapitalı kontekstində baxılan əsas göstəricilərdir və bunlar əmək məhsuldarlığı ilə müsbət korellasiya edilmişdir. Bununla yanaşı, iş saatları və menecerlərin əmək haqqısı məhsuldarlığa təsir edən faktorlar sırasında götürülmüşdür. Burada maraqlı yanaşmalardan biri də maliyyə bölgüsündə iştirakçılıqdır. Bu dəyişən əsasən firma və istehsal müəssisəsi səviyyəsində mənfəətin bölüşdürülməsində işçilərin iştirak payıdır (Hamid, Pichler, 2009). Bu pay bonuslar, bayram müavinətləri, məzuniyyət, səhiyyə sığortası, əlavə pensiya və digər ödəmə formalarında işçilərin əlavə stimullaşdırılması üçün nəzərdə tutula bilər ki, bu da əmək məhsuldarlığının stimullaşdırılması üçün vasitə hesab edilir.

Alimlərin və tədqiqatçıların araşdırmalarında qeyd edildiyi kimi, məhsuldarlığın yüksəldilməsi insan kapitalının keyfiyyətindən bilavasitə asılıdır. Məhz bu baxımdan təhsil sistemi ilə əmək bazarının inteqrasiyası vacib amillərdən hesab edilir. Hələ orta məktəbdən başlayaraq ən sadə biliklərin verilməsi və məktəbə sərf edilən illərin deyil, daha çox bu illər ərzində təhsilin keyfiyyətinin ölçülməsi beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən aparılan tədqiqatların əsas istiqamətlərindən sayılır. Aşağıdakı şəkildən Dünya Bankı tərəfindən müxtəlif ölkələrdə orta təhsili başa vurmuş şagirdlərin riyazi biliklərini əks etdirən şəkildən ümumi vəziyyəti müqayisə etmək mümkündür.

Şəkil 2. Dünyanın müxtəlif ölkələrində orta təhsili başa vurmuş şagirdlərin riyazi bilikləri qavrama səviyyəsi.



Mənbə: Dünya Bankının hesablamaları [20].

Müqayisədən görüldüyü kimi, ölkələrin inkişaf səviyyəsi təhsilin keyfiyyətinə təsir edən əsas amillərdən sayıla bilər. Yüksək gəlirli ölkələrdə təhsilə sərf edilən vaxtı onun keyfiyyəti ilə düz mütənasib hesab etmək olar. Lakin, aşağı orta və aşağı gəlirli ölkələrdə vəziyyət oxşar deyil. Aparılan testin nəticələri göstərir ki, ən sadə riyazi biliklərin qavranılmasında ciddi problemlər mövcuddur və əlbətdə ki, bu fakt özünü gələcəkdə insan kapitalının formalaşmasında mənfi amil kimi göstərmiş olacaqdır. Əmək məhsuldarlığının artırılmasında təhsil və təlimlərin rolunu təhlil edərkən Avropa, xüsusilə Danimarka təcrübəsi də maraq doğurur. Belə ki, Danimarkada böyüklər üçün təhsil (25 yaşdan yuxarı) və ömür boyu təlim sistemlərinə üç növ proqram daxildir: tək fənn hazırlığı, böyüklər üçün əsas təhsil və böyüklər üçün peşə təlimi. Böyüklər üçün təhsil proqramı xüsusi iş ilə əlaqəli bacarıqları öyrədir və proqram həm ixtisaslı, həm də ixtisasız işçilər üçün nəzərdə tutulur. Proqramda aşağıdakıları əldə etmək mümkündür:

- *ümumi bacarıqlar;*
- *xüsusi iş ilə əlaqəli bacarıqlar;*
- *əməyin idarə edilməsi bacarıqları.*

Böyüklərin təhsil və təlimdə iştirakına görə Danimarka Avropa İttifaqında (Aİ) ilk sıradadır. 2013-cü ildə 25-64 yaş arası əhəlinin təlimlərdə iştirakı faizi 22.1% olmuşdur. Aİ-nin 28 ölkə arasında ortalama faiz 4.4%-dir. Təhsil və təlimdə yüksək iştirak dərəcəsi və bu yolla məhsuldarlığın artırılması ölkə strategiyasında biliyin, ömür boyu öyrənmənin və təhsil müəssisələri ilə sosial tərəfdaşlar arasındakı münasibətlərin güclü olmasını göstərir (1) .

Nəticə

Qeyd edək ki, insan kapitalının inkişafında fasiləsizliyin təmin edilməsi və bu yolla əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi üçün həm məktəbəqədər təhsil, həm orta və ilk peşə ixtisas təhsili, həm də ali təhsil səviyyəsində kadr hazırlığının əmək bazarının tələblərinə uyğun təşkil edilməsi zəruri məsələlərdəndir. Bu baxımdan əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsinin təmin edilməsi üçün insan kapitalının inkişafının stimullaşdırılması bu sahədə inkişafın təmin olunması üçün vacibdir. Burada əsas istiqamətlər aşağıdakılar ola bilər:

•Məktəbəqədər və ümumi təhsil müəssisələri səviyyəsində şagirdlərin bilik və bacarıqlarının artırılması və istedadların erkən yaşlarda üzə çıxarılması üçün təlim-tərbiyə texnologiyalarının təkmilləşdirilməsi, o cümlədən tədrisin keyfiyyətinin müasir təlim texnologiyalarına uyğun təşkili üçün bu sahəyə investisiyaların artırılması;

•Ali təhsil səviyyəsində əmək bazarının tələblərinə uyğun ixtisas hazırlığının təmin edilməsi və innovativ təlim və tədris metodlarının tətbiqi ilə təhsil və innovasiya sisteminin formalaşdırılması;

- *İqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində əmək ehtiyatları üzrə bacarıqların artırılması və inkişaf etdirilməsi;*
- *İşçi qüvvəsi hazırlanması və təkrar hazırlanması prosesinin davamlı şəkildə təmin edilməsi;*
- *İşçi heyətinin sosial müdafiəsinin təmin edilməsi üçün xüsusi stimullaşdırıcı mükafatların tətbiqi və tibbi sığortanın müəssisə tərəfindən ödənilməsi;*
- *İş axtarışı sistemlərinin elektronlaşdırılması və əlçatanlığının artırılması;*
- *İş axtarma təlimlərinin genişləndirilməsi və texnoloji inkişafa uyğunlaşdırılması, peşə yönümü və karyera məsləhətləri xidmətləri ilə adaptasiya edilməsi;*
- *Böyüklər üçün təhsil imkanlarının genişləndirilməsi və bütün regionlarındakı Peşə Təhsili və Təlim institutlarının əhali üçün açıq olması və ömürboyu təhsilin təbliğ edilməsi və bu imkanların genişləndirilməsi;*
- *Əmək bazarında işçilərin mobilliyini artırmaq üçün informal və qeyri-formal yol ilə əldə edilmiş səriştələrin tanınması sisteminin inkişaf etdirilməsi;*
- *Innovasiya fəaliyyətinin insan kapitalının formalaşmasında hərəkətverici qüvvə olmasını nəzərə alaraq innovasiya fəaliyyətlərinə investisiya qoyuluşlarının artırılması.*

Respublikamızda da əmək məhsuldarlığının artırılması üçün insan kapitalına investisiyaların qoyulması prosesi zamanla davam etdirilir. Bu proses qısa, orta və uzunmüddətli dövrdə perspektivdə müxtəlif proqramların tətbiqi ilə inkişaf etdirilməsi planlaşdırılır. Lakin unutmamaq olmaz ki, insan kapitalının inkişafı yalnız təhsilə və səhiyyəyə sərmayələrin qoyulması ilə məhdudlaşmır, burada iqtisadi artım və məşğulluq üçün əlverişli mühitdə həmin bacarıqların kompleks istifadəsi nəzərdə tutulur.

Ədəbiyyat və qeydlər:

- BMT-nin İnkişaf Proqramı. İnsan İnkişafı. Tədris vəsaiti. 2014. Bakı.səh. 394
Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 dekabr 2012-ci il tarixli 800 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2020: Gələcəyə Baxış” İnkişaf Konsepsiyası.
- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 6 dekabr 2016-cı il tarixli 1138 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasının Milli İqtisadiyyatın perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi.
- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 30 oktyabr 2018-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “2019–2030-cu illər üçün Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyası”.
- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2007-ci il 16 aprel tarixli 2090 sayılı Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı”.
- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 27 sentyabr 2004-cü il tarixli 128 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Neft və qaz gəlirlərinin idarə olunması üzrə uzunmüddətli Strategiya”.
- Məhərrəmov, A. & Şamilova . Sosial müdafiə sistemi və onun insan kapitalının formalaşmasında rolu. Bakı.2018.
- Artige, L., & Nicolini, R. . Labor productivity in Europe: Evidence from a sample of regions. CREPP Working Paper 2006.No.08.
- Colombo, E., & Stanca, L. M. The impact of training on productivity: evidence from a large panel of firms. Working Paper No. 134, University Of Milan – Bicocca.2008.
- Lebedinski, L., & Vandenberghe, V. Assessing education’s contribution to productivity using firm-level evidence. International Journal of Manpower, 35(8),2014. 1116-1139.
- Nelson, R. R., & Phelps, E. S. Investment in humans, technological diffusion, and economic growth. The American Economic Review, 56(1/2), (1966).pp 69-75.
- Romer, P. M. Human capital and growth: theory and evidence. In Carnegie- Rochester Conference Series on Public Policy (Vol. 32,). 1990 . North-Holland. pp. 251-286
- Hamid, A., & Pichler, J. H. Human Capital Spillovers, Productivity and Growth in the Manufacturing Sector of Pakistan. The Pakistan Development Review, 48(2), 2009. pp-125-140.
- Asgar N., M. Danish H., Rehman H.. Human Capital and Labour Productivity. JPUHS, Vol.30, No.1, January - June, 2017.
- Oyeranti, G. A. Concept and measurement of productivity. CBN. Performance. Bonn: IZA.2000
- Samuelson, P. A. & Nordhaus, D. W. Ekonomija. Zagreb: MATE.2007
- Sharpe, A. The Productivity Renaissance in the U.S. Service Sector. International Productivity Monitor, 1.2000. 1-8.
- World Development Report. “Changing the Nature of the Work. World Bank Publication. Washington DC, USA.2018.
- <https://sustainabledevelopment.un.org/hlpf-BMT>
<http://www.worldbank.org/en/publication/wdr/wdr-archive->
[https://vet.edu.gov.az/az/content/14.](https://vet.edu.gov.az/az/content/14)

SUMMARY

The role of Human Capital in improvement of Labor Productivity

Huseyn Huseynov

Azerbaijan State Economic University, Baku, Azerbaijan

Elnur Ibrahimov

Azerbaijan State Economic University, Baku, Azerbaijan

The main purpose of this research is to stimulate human capital in raising productivity and assess its role. The main methodology of the research is theoretical and practical methods for analyzing human capital reports from different international organizations in line with human capital concept, including investing in human capital to increase productivity and compare them with current social policies.

The practical significance of the research is to encourage investment in this area for the continuous development of human capital to formulate social policy and increase labor productivity, and serve to enrich the scientific and practical knowledge of scientific researchers working in this area. In research, some indicators on various social trends were compared on the statistical basis of the State Statistical Committee (SSC) and international organizations. As consequences the study gives proposals to increase labor productivity regarding to invest in human capital.

Key words: Human Kapital, labour productivity, social policy, social direction, investment

РЕЗЮМЕ

Роль Человеческого Капитала в повышении Производительности Труда

Гусейн Гусейнов
Азербайджанский Государственный Экономический
Университет, Баку, Азербайджан

Эльнур Ибрагимов
Азербайджанский Государственный Экономический
Университет, Баку, Азербайджан

Основная цель данного исследования состоит из стимулирования и оценки роли человеческого капитала в повышении производительности труда. Основной методологией исследования является анализ отчетов о человеческом капитале, составленных рядом международных организаций с точки зрения концепции человеческого капитала, в том числе инвестирования человеческого капитала с целью повышения производительности труда и теоретические и практические методы сравнения их с существующей социальной политикой.

Практическая значимость исследования заключается в стимулировании инвестиций в эту область с целью постоянного развития человеческого капитала для обеспечения формирования социальной политики и повышения производительности труда и способствует обогащению научных и практических знаний специалистов, проводящих исследования в этой области.

В исследовании сравнивались некоторые показатели по различным социальным аспектам на основе базы данных ряда международных организаций, и в результате были сделаны предложения по развития человеческого капитала и принятия во внимание увеличение его роли при повышении производительности труда.

Ключевые слова: человеческий капитал, производительность труда, социальная политика, социальная направленность, инвестиции